

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

УДК 373.54:7/9:37.032

Надія Щербакова, асистент кафедри педагогіки

Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянського державного педагогічного університету

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

У статті характеризуються педагогічні умови формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. Обґрунтовується значення організації самостійної навчально-пошукової діяльності учнів.

Ключові слова: *пізнавальна самостійність, педагогічні умови, самостійна навчально-пошукова діяльність, предмети гуманітарного циклу.*

Рис. 1. Літ. 4.

Постановка проблеми. У нормативно-законодавчих документах про освіту в Україні важливе значення надається створенню відповідних умов для розвитку самостійної та творчої особистості. Так, у Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що метою державної політики у цій галузі є творча самореалізація кожного громадянина України, формування в дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання. У законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту” наголошується на тому, що держава повинна забезпечувати умови формування активної, ініціативної особистості, якій властива висока культура розумової праці в різних видах діяльності і яка володіє способами самопізнання, самовдосконалення. У зв’язку з цим особливого значення набуває проблема розвитку пізнавальної самостійності учнів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Пізнавальну самостійність науковці розглядають як один із видів самостійності, що характеризується вмінням сприймати інформацію, осмислювати її, створювати нову проблему та розв’язувати її власними силами (П. Блонський, Д. Богоявленська, В. Буряк, М. Махмутов, О. Савченко та ін.), а також як свідому мотивованість дій, їх обґрунтованість, здатність людини бачити об’єктивні підстави для того, щоб діяти відповідно до власних переконань (І. Бех, А. Матюшкін, А. Смірнов, С. Рубінштейн та ін.). У контексті зазначеного вище актуальними є теоретико-експериментальні дослідження, спрямовані на розвиток пізнавальної діяльності учнів. Психолого-педагогічна наука вже має певні досягнення з цього питання. Так, наукові основи організації пізнавальної діяльності та формування особистісних якостей учнів у процесі навчання визначено в дослідженнях Е. Абульханової-Славської, Л. Арістової, Н. Бухлової, Д. Вілікеєва, М. Данилова, Б. Єсіпова, Є. Коротяєва, І. Лернера,

В. Лозової, В. Максимова, О. Матюшкіна, П. Підкасистого, О. Савченко, Т. Шамової, Г. Щукіної та ін.

Науковці доводять, що досягнення більш високих результатів у розвитку школярів потребує змін в організації навчання учнів. Перебудова освіти спрямована, перш за все, на формування вміння учнів самостійно здобувати знання й використовувати їх на практиці. Ці завдання, як свідчать дані досліджень автора та досвід прогресивної педагогічної практики, можливо вирішувати завдяки вивченню предметів гуманітарного циклу.

Метою даної статті є аналіз шляхів формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предмети гуманітарного циклу, зокрема історія й література, у цьому плані є унікальними предметами, вони допомагають пізнати світ, людей і себе, вчать учнів логічно мислити, сприяють формуванню механізмів самоорганізації, саморозвитку, творчого пошуку, умінь відходити від стереотипу і самостійно вирішувати проблеми. Вивчення цих предметів спонукає учнів сприймати інформацію, зіставляти її, робити висновки, розуміти не лише історичні факти, поведінку героїв художніх творів та історичних осіб, а й людей, які поряд. Гуманітарна освіта сприяє накопиченню знань, практичних умінь і навичок, які є важливим засобом формування світогляду, розумового розвитку та морального виховання людини. Викладання гуманітарних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах, як зазначає І. Підласий, дозволяє цілеспрямовано використовувати надбання національної й світової культури, поєднувати відповідні цілі навчання з цілями виховання і розвитку в один загальний напрям формування людини й громадянина [2, 141].

У межах шкільного навчання вони дають

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

унікальну можливість занурення учнів у культуру минулого і сучасного, залучаючи одночасно інтелект і емоційну сферу. Так, література на переконання науковців (О. Бандура, Н. Волошина, А. Градовський, О. Ісаєва, А. Лісовський, Г. Токмань та ін.) може відкрити учням найтонші нюанси рухів думки й почуття, може допомогти їм проникнути в глибини пізнання світу. Для цього, на думку А. Лісовського, потрібно виховувати “вдумливого читача, в якого був би постійний інтерес до читання художньої літератури, до осмислення моральних й естетичних критеріїв у творі письменника” [1, 3].

У цьому контексті важливе значення має історична освіта. Аналіз науково-методичних праць (К. Баханов, О. Пометун, О. Фідря та ін.) доводить, що вивчаючи історію, учні засвоюють не лише нову інформацію, але й мають можливість виявляти власне ставлення до ідей, загальнолюдських та національних цінностей на основі опрацювання та відбору певного матеріалу, що потребує від школярів уміння аналізувати факти й судження.

Досвід педагогічної практики свідчить про те, що вчителі предметів гуманітарного циклу використовують у навчальному процесі активні та інтерактивні методи навчання, прагнуть створювати оптимальні педагогічні умови й досягають певних результатів. Проте в багатьох учнів у процесі вивчення історії та літератури поки що спостерігається перевага репродуктивного рівня засвоєння навчального матеріалу над продуктивним переносом знань у життєві ситуації, частіше спостерігається відтворення готових знань над творчими рішеннями на основі здобутої інформації; перевага формального засвоєння термінів над осмисленням змісту і значення понять, описуваних ними явищ в індивідуальному, соціальному житті; має місце перевага життєвих уявлень над науковими, загальнокультурними; спостерігається недостатнє володіння логіко-мисленнєвими операціями.

Результати спостережень за навчальним процесом, зокрема за викладанням історії та літератури, а також анкетування вчителів дозволили констатувати, що, як правило, основна увага педагога зосереджується на пізнавальній функції уроку (формування знань учнів) і менше уваги приділяється розвитку емоційно-мотиваційного та процесуально-вольового компонентів пізнавальної самостійності. Значна кількість вчителів інтуїтивно та недостатньо систематично організовує самостійну навчально-пошукову діяльність учнів. Експериментальне формування пізнавальної самостійності учнів

здійснювалося відповідно до розробленої нами моделі, в якій під час вивчення предметів гуманітарного циклу було визначено мету, завдання, зміст, умови, методи та результат цього процесу. Ця модель відображена на рис. 1.

Спираючись на наукові дані (Г. Ващенко, Л. Виготський, М. Данилов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, І. Лернер, М. Махмутов, В. Онищук, П. Підкасистий, О. Савченко, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.), у дослідженні було виділено три компоненти цієї якості особистості: емоційно-мотиваційний, змістовно-когнітивний, процесуально-вольовий. Вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури дозволили схарактеризувати пізнавальну самостійність як інтегровану якість особистості, яка включає елементи когнітивної та емоційно-вольової сфер учня.

Педагогічні умови (організація самостійної навчально-пошукової діяльності, розв'язання пізнавальних завдань різних типів, поєднання активних та інтерактивних методів навчання, встановлення у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу міжпредметних зв'язків) розглядалися як система внутрішніх та зовнішніх факторів, обставин, чинників педагогічного процесу, в якій особливе місце мала організація самостійної навчально-пошукової діяльності. Організація такої діяльності дозволяла учням:

- 1) виявляти самостійні дії щодо сприймання певної інформації;
- 2) запам'ятовувати її, відтворювати отримані знання у самостійній діяльності;
- 3) осмислювати, правильно пояснювати інформацію;
- 4) виявляти вміння виконувати самостійні навчально-пошукові дії в типових та варіативних нестандартних ситуаціях.

Організуюючи самостійну навчально-пошукову діяльність, з метою формування пізнавальної самостійності, ми враховували як зовнішні так і внутрішні фактори її організації у єдності. Зовнішніми факторами вважалися функції вчителя щодо створення певних умов: створення у навчальному процесі позитивної атмосфери, налагодження діалогу між учнями та вчителем, врахування суб'єктного досвіду учнів тощо. Ці функції вчителя у дослідженні розглядалися як основа для створення системи педагогічних умов.

Внутрішніми факторами організації самостійної навчально-пошукової діяльності були пізнавальні можливості учнів, їх готовність виконувати самостійні навчально-пошукові дії: *орієнтовні* – вміння аналізувати завдання, співвідносити його із власними можливостями; *виконавські* – прагнення до досягнення результату та

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

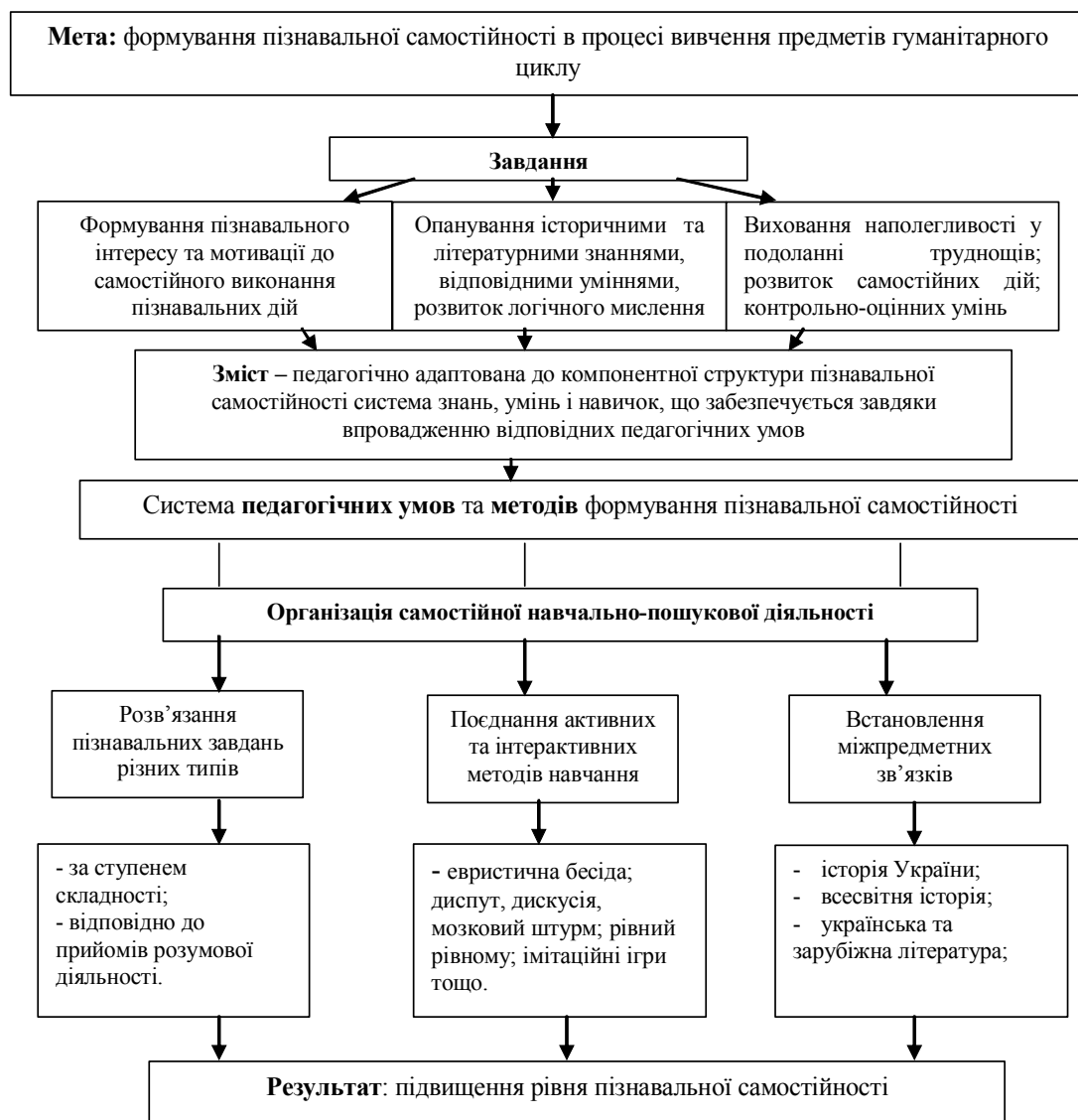

Рис. 1. Модель формування пізнавальної самостійності

контрольно-оцінні, які призначені для активного самоаналізу власної навчальної діяльності.

Визначені педагогічні умови формування пізнавальної самостійності були розташовані в певній послідовності за такими критеріями: ступенем впливу кожної умови на формування досліджуваної якості особистості учня та взаємозв'язками між ними. Зміст, форми і види самостійної навчально-пошукової діяльності змінювалися відповідно до теми, мети та конкретних завдань уроку, але ця умова була обов'язковою і постійною. Оскільки формування пізнавальної самостійності можливе тільки за умови організації самостійної навчально-пошукової діяльності вона мала перше місце. При цьому самостійна діяльність пов'язана із виконанням пізнавальних завдань і методами

навчання, а розв'язання завдань різних типів, поєднання у навчальному процесі активних та інтерактивних методів пов'язано із встановленням міжпредметних та внутріпредметних зв'язків. Отже, організація навчальної діяльності учнів за визначеними умовами забезпечувала включення учнів у самостійну діяльність, що посилювало всі пізнавальні, психічні процеси (пам'ять, увагу, сприйняття, мислення та уяву) та мотивувала їх на самостійну пізнавальну діяльність.

Важливою складовою системи педагогічних умов формування пізнавальної самостійності є різні типи завдань, вирішення яких сприяло розвитку самостійності, критичного мислення учнів. Завдання, які використовувалися у дослідженні, ми групували за двома критеріями: за рівнем складності (інформаційні, дослідницькі)

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

та відповідно до прийомів розумової діяльності учнів (завдання на аналогію, порівняння, на передбачення, структурування навчального матеріалу та ін.).

Використання пізнавальних завдань *за рівнем складності* дозволяло вчителю керувати пізнавальною діяльністю учнів на всіх її етапах. На початковому етапі, коли учень осмислює мету і значення роботи, а також на корекційному – коли необхідно здійснити контроль та оцінку дій. При цьому важливим було забезпечити відповідність складності завдання сформованим в учнів умінням та навичкам розв'язувати їх, новизні інформації, яка викликає інтерес до неї. Так, на уроках з української та зарубіжної літератури учні розв'язували завдання як інформаційні (знайдіть у тексті, випишіть цитати тощо), так і дослідницькі (порівняйте, доведіть, висловіть власну думку тощо). На уроках історії учні також мали можливість працювати з підручником, виписувати у зошит, робити таблиці тощо, а також встановлювати зв'язки між історичними та літературними знаннями, робити висновки та узагальнення.

Виконання учнями завдань різних за рівнем складності та відповідно до прийомів розумової діяльності сприяло розвитку їхньої впевненості у власних силах, стимулювало бажання працювати та досягати результатів.

Дидактична ефективність навчального процесу, як доводять результати експерименту, досягається поєднанням активних та інтерактивних методів, що розглядалося у нашому дослідженні, як важлива умова формування пізнавальної самостійності. Визначаючи шляхи створення цієї умови, ми мали на увазі, що зовнішнім чинником формування пізнавальної самостійності є навчально-пошукова діяльність, яка не обмежується традиційним засвоєнням знань, умінь і навичок, а синтезує індивідуальні властивості та особистісні якості кожного учня, дає йому можливість самостійно засвоювати навчальний матеріал, досягати оптимальними способами визначені цілі.

Коли потрібно було учням засвоїти інформацію, використовувались традиційні методи навчання: читання навчального матеріалу (історичні документи, параграф підручника, художній твір тощо), розповідь вчителя, пояснення, відповіді на запитання, переказ та інше, а коли за мету ставилося перетворення цієї інформації, залучення учнів до спільної чи індивідуальної навчально-пошукової діяльності, до взаємонавчання, використовувалися інтерактивні методи, серед них були такі: дискусія, диспут, “мозковий штурм”,

метод “Прес”, мікрофон, вільне письмо, кубування, імітаційні ігри тощо. Саме інтерактивні методи дозволяли організувати навчальний процес так, щоб здобуті знання поєднувалися з суб'єктивним досвідом учнів, ставали їх власними переконаннями. Використання інтерактивних методів навчання під час вивчення предметів гуманітарного циклу давало можливість учням осмислювати особливості навчального матеріалу, проникатися почуттями літературних героїв, історичних персонажів, розуміти причинно-наслідкові зв'язки, враховувати свій досвід, робити висновок. Саме це призводило до формування готовності самостійно добирати інформацію та розуміти відображені явища, процеси, осмислювати їх, проводити паралель із сьогоденням.

Організуючи навчання з використанням інтерактивних методів, вчитель має можливість одночасно давати учням знання і розвивати в них інтерес до навчального матеріалу. Перевага в організації таких методів роботи була природною щонайменше з двох причин. По-перше, технологія репродуктивного навчання дає можливість формувати фактичні (теоретичні та спеціальні) знання та деякі практичні уміння, але не завжди забезпечує можливість пережити це на емоційному рівні. А, як свідчать наші спостереження, зміни в переконаннях і розумінні змісту навчального матеріалу, здобутого на уроках історії та літератури, частіше приходять лише з реальним досвідом, якого можна досягти тоді, коли учень екстраполює події, які він сприймає, на себе. По-друге, використання інтерактивних методів дозволяє організувати міжособистісне спілкування і комунікації з учителем і однолітками близькі до реальних. Саме тому у дослідженні особливого значення ми надавали поєднанню активних та інтерактивних методів.

Результати навчальних досягнень школярів наприкінці дослідження свідчили про те, що учні в експериментальних класах проявляли більш високий інтерес до навчального матеріалу, у них вироблялися уміння роботи в групах, готовність самостійно здобувати та використовувати знання у нетрадиційних ситуаціях. Тобто, використання інтерактивних та активних методів навчання у єдності є максимально сприятливою умовою для розвитку досліджуваної якості особистості.

Однією з умов формування пізнавальної самостійності було поєднання знань з різних гуманітарних дисциплін на одному уроці, встановлення міжпредметних зв'язків. Це мотивувало учнів до навчання, розвивало

МЕТОД ПРОЕКТІВ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ

пізнавальний інтерес, активізувало мислення учнів, формувало готовність до самостійної навчально-пошукової діяльності, у процесі якої розвивалися спостережливості, увага, самостійність та ініціативність.

Отже, підвищення рівня пізнавальної самостійності забезпечувалося завдяки створенню оптимальних педагогічних умов та використанню визначених методів вивчення предметів гуманітарного циклу. Кожна умова забезпечувала вплив на всі виділені компоненти пізнавальної самостійності. У навчальному процесі цей вплив відбувався як цілісна система, у якій всі елементи були взаємопов'язані.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Постійне спостереження та педагогічний аналіз результатів засвоєння учнями програмового матеріалу з історії та літератури з метою формування в них пізнавальної самостійності дозволяють зробити висновок про ефективність і доцільність впровадження розробленої моделі елементами

якої були: мета, завдання, зміст, система педагогічних умов та результат.

Актуальними, на нашу думку, залишаються питання, пов'язані із професійною підготовкою майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу під час їх навчання у вищих навчальних закладах до формування пізнавальної самостійності учнів.

1. Лісовський А. Деякі проблеми шкільної літературної освіти / А. Лісовський // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 4. – С. 4–6.

2. Подласый И.П. Педагогика: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлениям подготовки и специальностям в области “Образование и педагогика”: в 3 кн. / И.П. Подласый. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. – кн. 2: Теория и технология обучения. – С. 141: ил.

3. Савченко О.Я. Развитие познавательной самостоятельности молодых школьников / Александра Яковна Савченко / – К.: Радянська школа, 1982. – С. 6–18.

4. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе / Галина Ивановна Щукина. – М., 1986. – 144 с.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2011

УДК 37.035:504.03 (045)

Інна Лобачук, аспірантка

*кафедри теорії та методики викладання соціально-гуманітарних дисциплін
Інституту політології та права Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
м. Київ*

МЕТОД ПРОЕКТІВ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ

У даній статті розкрита суть проектного методу, як одного з елементів реалізації екологічної освіти в школах Німеччини.

Ключові слова: метод проектів, екологічна освіта.

Літ. 4.

Постановка проблеми. Застосування методу проектів – один із шляхів виховання активної особистості, що може взяти на себе ініціативу і діяти в межах правового поля. Учні залучаються до прийняття рішень, вони вчаться самостійно приймати рішення і виконувати роботу над проектом. Це дає їм впевненість у собі, тому що це можливість для кожного працювати на своєму особистому рівні. Застосування методу проектів – це засіб розвитку і критичного мислення і творчих здібностей дитини. Його переваги дають можливість формувати у дітей та підлітків вміння працювати в команді, а значить набувати навичок соціальної взаємодії. Він сприяє подоланню ізоляваності школи від громадського життя, виходу за межі шкільного навчання (поширення листівок, опитування громадян та ін.), сприяє

розв'язанню актуальних суспільних проблем. Це підвищує інтерес до процесу навчання, виховує індивідуальну відповідальність.

Саме метод проектів, за висновками німецьких педагогів, “...найбільш повно відповідає цілям еколого-педагогічних концепцій і визначає подальший розвиток екологічної освіти” [3, 101].

Під проектом розуміють розробку та реалізацію в процесі діяльнісного вивчення поставленого завдання, при цьому важливе місце відіграє орієнтація на інтереси учасників та суспільну значущість, самостійне планування, практичну реалізацію замисленого, особисту відповідальність за результат. Система навчання, при якій учні отримують знання та навички в ході роботи проектів, отримала назву метода проектів. В школах Німеччини використовується частіше термін проектно-орієнтованого навчання, що